

REPERE SURSOLOGICE LA TACITUS

Rigoarea și ritmul intens de muncă, dincolo de talent, sunt principalele trăsături distinctive care l-au propulsat pe Tacitus în ierarhia scrisului latin ca personalitate complexă: literat, istoric, istoriograf. De aceea, în cele ce urmează ne propunem a reliefa modul sistematic de cercetare întreprins de Tacitus în strădania sa de a înțelege și de a transmite cititorilor regulile și principiile normative ale Istoriei. Căci, autenticitatea și luciditatea acestui vulcan al istoriografiei universale nu pot fi înțelese și pătrunse dacă îl detașăm pe Tacitus de contextul epocii sale sau dacă nu facem referire, ori de câte ori este cazul, la sursele utilizate pentru a se documenta și care, privite cu ochi de critic, l-au ajutat să analizeze și să încerce a înțelege fenomenul istoric¹.

Momentul Tacitus constituie în opinia noastră, fără exagerare, ceea ce a dat mai de preț literatura latină. Căci, prin exprimarea strălucită, prin consemnarea și nararea de evenimente ale istoriei romane și, mai cu seamă, prin căutarea și analiza minuțioasă a cauzelor profunde ale evenimentelor, Tacitus prefigurează autonomia scrisului istoric, pierderea simplei calități de gen, specie a literaturii latine. Altfel spus, la Tacitus putem remarca, fără exagerare, triada și în același timp trihotomia: Literatură – Istorie – Istoriografie. Tacitus a reușit să discearnă această unitate și totodată distincție datorită educației severe primite în provincie apoi la Roma, dar mai cu seamă datorită unei permanente și meticuloase autoeducații. Asupra aspectelor privitoare la importanța documentării în formarea sa vom insista în cele ce urmează, nu înainte însă de a menționa câteva date în legătură cu ceea ce exista la acea vreme în materie de documentare.

Istoriografia latină i-a pus lui Tacitus la dispoziție o bibliografie bogată și variată: documente oficiale; lucrări ale unor istorici care nu au excelat prin documentare și critica izvoarelor, preocupați mai cu seamă de efectul artistic și educativ al operelor lor; istorici care au apelat la serviciile retoricii și ale poeziei de la care au împrumutat varii procedee. Tipurile de expunere ale istoriografiei latine erau astfel reprezentate la momentul Tacitus: analistica: Fabius Pictor, Cincius Alimentus, C. Fannius, L. Cassius Hemina, P. S. Asellio, Q. Claudius Quadrigarius, L. C. Sisenna, T. Pomponius Atticus, Titus Livius, Trogon Pompeius, Aufidius Bassus, Servilius Nonianus, Fabius Rusticus, Plinius Maior; monografia: Marcus Porcius Cato, Lucius Caelius Antipater, C. Sallustius Crispus, Curtius Rufus; memoriile: C. I. Caesar; biografia: Cornelius Nepos; compendiul: Velleius Paterculus. Având la dispoziție toate aceste tipuri de expunere Tacitus nu s-a rezumat la a-și înscrie operele în astfel de tipare ci, după cum vom arăta mai jos, și-a permis chiar întrepătrunderea lor.

Istoriografia greacă nu a fost deloc neglijată de Tacitus; dimpotrivă, aceasta și-a pus din plin amprenta pe mentalitatea istoricului. Este prea puțin să înșirăm nume de marcă ale scrisului istoric grec – Hecataios, Thucidides, Xenophon, Polybios, Strabon – dacă nu aducem unele precizări. Fără îndoială că aceste mari talente își au meritul lor, asupra căruia vom reveni, dar un rol important în devenirea lui Tacitus l-a jucat istoriografia greacă din epoca romană. Autorii greci ai acestei perioade, și asemenea lor Tacitus, s-au remarcat prin documentare temeinică, scrupulozitate, practicarea unei istorii mai „reci” decât omologii lor romani și urmăreau obținerea unor efecte retorice. Grecii în schimb nu au realizat performanțele literare ale istoricilor latini și nici nu au atins culmile de artă la care au ajuns Sallustius, Titus Livius ori Tacitus. Cât de mult și-au pus amprenta geniul istoric latin și cel grec asupra gândirii taciteice vom reliefa în cele ce urmează, în conformitate cu mărturiile istoricului.

Documentarea. Forța cuvântului – factorul uman – factorul social sunt cele trei priorități asupra cărora credem că a meditat îndelung Tacitus înainte de a oferi posterității operele de referință: *Historiae* și *Annales*. Dacă *Dialogus de oratoribus* a fost prima lucrare scrisă de Tacitus, nu încap dubii că ordinea priorităților sale a fost cea de mai sus².

Faptul de a fi studiat la Roma i-a oferit lui Tacitus posibilitatea să-i audieze pe M. Aper și I. Secundus, “[...] *celeberrima ingenia fori nostri* [...]” (talente celebre ale forului). După cum el însuși

¹ Petronela Wainberg, *Publius Cornelius Tacitus: de la istorie la interdisciplinaritate*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series Historica, nr. 4-5, 2000-2001, p. 37-46.

² Alain Michel, *Le Dialogue des orateurs de Tacite et la philosophie de Ciceron*, Paris, 1962, p. 195-198, consideră, în contextul în care demonstrează paternitatea dialogului, că lucrarea datează din 100-105 p. Ch.; A. Michel presupune că este opera pe care Plinius o corecta în 105 (*Epistulae*, VII, 20; IX, 10). Gh. Guțu în introducerea la *Cornelius Tacitus. Anale*, Ed. Humanitas, București, 1995, p. 13, subscrie opiniei că lucrarea a fost scrisă în 75 și publicată în 81.

mărturisește, Tacitus i-a urmat pe cei doi “[...] *in iudiciis [...] domi [...] et in publico [...]*” (la procese, acasă, în for), “[...] *modo studiose [...] et mira studiorum cupiditate [...]*” (cu pasiune și cu patimă uimitoare pentru învățatură)³. Am considerat oportună redarea cuvintelor lui Tacitus întrucât, într-adevăr, elocința lui Aper și cea a lui Secundus s-au dovedit a fi, pentru viitorul titan al literaturii și istoriografiei latine, strălucite modele și puternice îndemnuri. Din aceeași lucrare, *Dialogus de oratoribus*⁴, reiese că Tacitus a studiat și filosofia, el conștientizând că un bun orator trebuie să aducă argumentări potrivite asemenea peripateticilor, de la academici să preia combativitatea, de la Platon înălțimea ideilor, de la Xenophon farmecul și de la Epicur modelul maximelor morale. Prin aceste exemple și prin precizările de la începutul lucrării *Dialogus de oratoribus* Tacitus definește o metodă de investigație și de reflecție cu rădăcini în Noua Academie – căutarea adevărului în fiecare opinie serioasă:

[„Așa că nu de vreun talent oarecare, ci de memorie și de aducere aminte am nevoie pentru a înfățișa ideile bine gândite și frumos exprimate pe care le-am auzit din gura unor bărbați foarte distinși; ei au dat pe rând lămuriri de tot felul, asemănătoare sau deosebite, dar admisibile, arătându-și fiecare măsura temperamentului și a talentului”⁵.]

Operă de analiză, *Dialogus de oratoribus* reliefează poziția lui Tacitus față de Cicero. Cu toate că imită stilul ciceronian, Tacitus se situează pe aceeași poziție cu Maternus și contestă teza ciceroniană a relației dintre filozofie și elocvență (asupra acestei probleme a insistat A. Michel⁶). În ce privește realizarea artistică Tacitus nu a respectat cu fermitate perioada ciceroniană ci, mai degrabă, a avut în intenție o sinteză a tuturor experiențelor stilistice remarcabile ale timpului⁷. Iată cum, alături de alte discipline, învățătura retoricilor i-au deschis istoricului curiozitatea pentru cunoștințe precise, i-au furnizat date asupra instituțiilor romane, asupra trecutului Romei și al provinciilor. Dincolo de a se rezuma la menționarea sau comentarea surselor, Tacitus în *Dialogus de oratoribus* pune în prim plan, ca personaje ale dialogului, pe cei care au contribuit, prin ideologie, concepție și metodă, la formarea sa. Este vorba de Marcus Aper⁸, Curiatius Maternus⁹, Vipstanus Messalla¹⁰ și Iulius Secundus, asupra căruia vom reveni.

Caracterul istoric al lucrării *Dialogus de oratoribus* este dat de conținut: căutarea cauzelor decăderii elocinței romane. Aceste cauze rezidă în lipsa de preocupare față de educația tineretului și în condițiile istorice schimbate. Modul în care Tacitus încearcă să dezlege problema cauzelor decăderii elocinței romane ne îndrituiesc să conchidem că istoricul în devenire avea un acut simț al realităților istorice. Tendința autorului de a analiza cauzele care au determinat anumite evenimente istorice și încercarea de a arăta dependența unor fenomene sociale de evenimentele politice scot în evidență aptitudinile de istoric ale lui Tacitus.

Trei sunt coordonatele pe care se axează documentarea lui Tacitus în ce privește lucrarea *De vita et moribus Iulii Agricolaе liber*: cunoașterea îndeaproape a personajului de către autor, utilizarea memoriilor lui Iulius Agricola și studiul tiparelor diverselor genuri. Nu a neglijat, conform propriei mărturii nici informațiile oferite de „[...] *cei mai talentați scriitori, Livius printre cei vechi și Fabius Rusticus printre cei noi*[...]”¹¹. Asupra tiparelor este necesar să insistăm deoarece problema genului lucrării a iscat controverse în rândul cercetătorilor. Pamflet politic, eseu istoric, laudatio funebris

³ Tacitus, *Dial.*, 2.

⁴ *Ibidem*, 31.

⁵ *Ibidem*, 1.

⁶ A. Michel, *op. cit.*, p. 33-40.

⁷ Tacitus, *Dial.*, 28.

⁸ M. Aper, în lucrarea lui Tacitus face apologia oratorului, a vieții practice. Pasionat avocat, era încântat de gloria adusă de faima unui bun orator, de satisfacțiile materiale, de relațiile și clientela dobândite de pe urma talentului. Este apărătorul noii elocințe.

⁹ C. Maternus, face apologia poetului, a vieții contemplative. Orator și poet, nemulțumit cu profesiunea de avocat și consacrat poeziei, este un admirator al trecutului care înțelege necesitatea de a se pleca în fața schimbărilor inerente ale societății dar care este rezervat în ce privește faptul că rațiunea lucidă hotărăște adaptarea la noul mers al vremurilor.

¹⁰ V. Messalla, admiră elocința din vremea Republicii. Admirator ferm al elocinței secolului anterior, trece drept un admitator liniștit dar ferm al elocinței « sănătoase ». Apare în viziune taciteică drept un critic lucid al elocinței contemporane și al cauzelor decăderii acesteia. Este menționat și în *Historiae*, III, 9 ; IV, 42.

¹¹ *Idem*, *Agr.*, X.

recitată, biografie de tip special, chiar preroman în opinia profesorului Eugen Cizek¹², au fost genurile în ale căror tipare s-a afirmat că se înscrie lucrarea. Întrepătrunderea subtilă de genuri și anume: laudatio funebris¹³, „satiră” îndreptată împotriva lui Domitianus¹⁴ care la rândul-i încadrează biografia lui Agricola în care apare descrierea geografică și etnografică a Britanniei, ne determină să subscriem opiniei profesorului Cizek cum că Agricola este din punct de vedere literar o operă mixtă¹⁵; mai mult, este o îmbinare de genuri / specii din sfera istoriografiei și literaturii deopotrivă. În privința izvoarelor merită să amintim influențele ciceroniene ori cele sallustiene, asupra lor urmând a insista atunci când vom aborda problemele stilistice.

Lucrare necontestată ca aparținând lui Tacitus, precum *Dialogus de oratoribus*, dar în care specialiștii susțin că se simte emoția începătorului, *Agricola* este o operă din care, prin analiza psihologică a unei societăți corupte, reiese înclinația spre istorie a autorului și, totodată, se conturează începutul carierei de istoric a lui Tacitus.

Dacă, prin studiul izvoarelor, rezultă că *Agricola* are caracter biografic, fără a fi o simplă biografie, putem avansa ideea că lucrarea este o operă istorică propriu-zisă. De ce? Pentru că expune evenimente de interes general, subordonează (ca și în *Dialogus*) elocvența cercetării istorice și, mai cu seamă, pentru că, în diverse paragrafe, se întrezăresc tendințe și concepții istorice, precum: admirația și atașamentul lui Tacitus față de *libertas*, simpatia pentru clasa senatorială, entuziasmul pentru *gloria militaris*, încercarea de a preamări *virtus Romana* și de a biciui viciul, defectele, greșelile. Astfel, ca și în lucrarea menționată anterior, și în *Agricola*, pentru Tacitus istoria are funcție exclusiv morală. Tot ceea ce am subliniat mai sus poate fi considerat un program istoric ce se va contura în *Historiae* și *Annales*. Mai mult, încă de acum¹⁶, Tacitus oscilează între un *principatus* care să concilieze domnia unuia singur și o *libertas* asemenea celei realizate de Nerva. Explicația va fi precizată mai târziu, în *Historiae* și *Annales*.

Forța cuvântului și factorul uman, analiza profundă și vocația moralizatoare din *Dialogus*... și din *Agricola* se mențin și chiar se amplifică în *Germania*, lucrare în care atenția lui Tacitus se îndreaptă cu precădere asupra factorului social. Meditația asupra condiției umane, opoziția morală și politică între romani și germani, utilizarea cuvântului-imagie au determinat cercetătorii să emită ipoteze diverse cu privire la genul și obiectivele lucrării. În opinia noastră este o lucrare mixtă, în care se regăsesc tehnici ale monografiei, elemente etnografice, vocația moralizatoare. Mărturie în favoarea complexității lucrării stau izvoarele utilizate de Tacitus. În afară de experiența personală în unele regiuni renane¹⁷ și de informațiile oferite de martori, Tacitus a avut la dispoziție scrierile despre germani ale unor autori precum: Poseidonios¹⁸, Caesar¹⁹, Sallustius²⁰, Titus Livius²¹, Aufidius Bassus²², Velleius Paterculus²³, Pomponius Mela²⁴ și, mai cu seamă, Plinius cel Bătrân²⁵.

Prin documentare atentă Tacitus a căutat să afle cauza forței de neînving a germanilor și motivele pentru care aceste populații reprezentau un pericol pentru Roma. Concluzia la care ajunge istoricul este aceea că germanii sunt greu de învins datorită moravurilor curate, fidelității lor față de tradițiile simple, austere. Analizând atent divergențele, luptele dintre diverse uniuni de triburi germanice Tacitus conchide că Roma poate fi salvată de pericolul german numai prin dezbinările sângeroase dintre aceste populații:

¹² E. Cizek, *La structure du temps et de l'espace dans l'Agricola de Tacite*, în *Helikon*, 8, 1968, p. 240-241.

¹³ Tacitus, *Agr.*, 1 și 45-46.

¹⁴ *Ibidem*, 2-5 și 39-44.

¹⁵ E. Cizek, *Tacit*, Editura Univers, București, 1974, p. 24.

¹⁶ Tacitus, *Agr.*, 3.

¹⁷ R. Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958, p. 545-623.

¹⁸ E. Cizek, *Istoria literaturii latine. Imperiul*, partea a II-a, București, 1976, p. 74.

¹⁹ Tacitus, *Germ.*, 28: Caesar-“summus auctor de rebus Gallicis”.

²⁰ Idem, *Ann.*, III, 30: Sallustius-“rerum Romanorum scriptor”.

²¹ *Ibidem*, IV, 34 și *Agr.*, 10: “T.Livius historicus”.

²² Idem, *Dial.*, 23.

²³ E.Cizek, *Istoria literaturii latine. Imperiul*, partea a II-a, București, 1976, p. 74.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Tacitus, *Ann.*, I, 69: “C Plinius bellorum Germanicorum scriptor”; XIII, 20; XV, 53; *Hist.*, III, 28: “C Plinius historiae sui temporis auctor”.

[„Rămâie-le – așa e ruga mea – acestor neamuri și să fie încă multă vreme, dacă nu dragostea (afecțiunea) de noi, măcar ura dintre ele, de vreme ce, soarta împărăției zorind, norocul nu ne mai poate dărui nimic altceva mai bun decât dezbinarea dușmanilor noștri”²⁶.]

Dar Tacitus nu se rezumă doar la cercetarea cauzelor profunde ale evenimentelor. Utilizând descrierile (care până la el nu ocupau un loc important în scrisul istoric), tehnica portretului și dovedindu-se un fin pictor de moravuri, Tacitus proiectează aceste cauze pe un fond mai vast de probleme. Problemele care îl preocupă pe Tacitus în *Germania* și care vor predomina în *Historiae* sunt: simptomele alarmante ale decăderii romane, criza regimului politic, războaiele civile și o viziune distinctă asupra fiecărei provincii.

Historiae, prima operă de mari dimensiuni, este întrucâtva rezultatul unei promisiuni pe care autorul și-o face sieși. În *Agricola*, cap. III, Tacitus ne dezvăluie intenția de a scrie „[...] *memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum* [...]”, adică istoria domniei lui Domitianus și a primilor Antonini. Fin analist al faptului istoric, după alți zece ani de documentare temeinică²⁷, Tacitus și-a dat seama că Domitianus este de fapt continuatorul unor direcții mai vechi. Istoricul decide astfel că este necesară înainte de toate prezentarea crizei din 68-69 p. Ch. și a epocii primilor Flavieni:

[„Am lăsat pentru anii bătrâneții, de voi mai avea zile, un subiect mai bogat și fără primejdii: domnia fericitului Nerva (*principatum divi Nervae*) și a lui Traianus (*imperium Traiani*), timpuri arareori așa de norocite, în care e îngăduit să gândești ceea ce vrei și să spui ceea ce gândești”²⁸.]

Iată cum, studiul riguros al izvoarelor, documentarea temeinică și analiza profundă a faptului istoric l-au ajutat pe Tacitus să înțeleagă prioritățile: cauzele (evenimentele de la 1 ianuarie 69 până la Domitianus) și nu efectul (teroarea instaurată de Domitianus și trăită de familia lui Tacitus). Izvoarele utilizate de Tacitus pentru această operă și citate de el pot fi structurate astfel: scrierile istorice ale lui Plinius cel Bătrân și cele ale lui Vipstanus Messala la care ne-am referit mai sus; memoriile lui Vespasianus și Mucianus²⁹; documentele, între care *Acta senatus* și *Acta diurna populi Romani*, asupra cărora vom reveni. A beneficiat de relatările martorilor oculari și, de bună seamă de amintirile personale (în 69 avea 14-15 ani). Cu siguranță între istoricii despre care menționează că „[...] vorbeau despre faptele poporului roman, cu tot atâta elocvență câtă libertate”[...] și pe care îi consideră „talente strălucite”³⁰ se numără: C. Asinius Pollio-scriptor³¹, Messala Corvinus-orator³² și Cremuntius Cordus-historicus³³, autori cu sentimente republicane, antimonarhice.

Afirmația că *Historiae* este prima lucrare în care Tacitus scrie istorie propriu-zisă și că, prin urmare, perioada 105-115 constituie momentul de vârf al activității sale de istoric, nu este deloc forțată și poate fi probată. Căci Tacitus, în primul capitol al primei cărți, expune o serie de priorități pe care să le aibă în vedere. Astfel, dincolo de acordarea unei atenții deosebite informației istorice, istoricul își propune formularea unor aprecieri personale, independente, cu privire la evenimente asupra cărora toate izvoarele căzuseră de acord. Această ultimă mențiune a noastră se bazează pe mărturisirea lui Tacitus de a-și păstra libertatea de judecată și de critică printr-o atitudine imparțială față de predecesorii ale căror opere istorice le-a consultat. Va fi sever chiar cu acele „talente strălucite” din epoca republicană pe care îi laudă pentru elocvența, independența și sinceritatea expunerii evenimentelor. Istoricii epocii imperiale se fac vinovați, în opinia lui Tacitus, de ocolirea adevărului istoric sub domnia împăraților incomozi („răi”). De la precizarea acestei poziții față de tot ce s-a scris până la el, își începe Tacitus mărturisirea concepției sale cu privire la istorie și la misiunea istoricului, fără a neglija ideile politice, cărora le acordă un loc predominant în *Historiae* și pe care le amplifică în *Annales*.

În *Annales* Tacitus dezvoltă ideile politice cărora le acordase un loc predominant în *Historiae*. Plecând de la concepția lui Cicero că nici un sistem politic nu e bun³⁴, Tacitus studiază problema

²⁶ Idem, *Agr.*, 33. Tacitus exprimă prin aceste cuvinte opinia contemporanilor săi : pericolul iminent al lumii barbare pentru stabilitatea imperiului.

²⁷ Intenția de a scrie o istorie a epocii lui Domitianus datează din 97-98 când a scris *Agricola* în timp ce *Historiae* au fost scrise către 109.

²⁸ Tacitus, *Hist.*, I, 1.

²⁹ *Ibidem*, II, 76; IV, 4; *Dial.*, 37.

³⁰ *Ibidem*, I, 1.

³¹ Idem, *Ann.*, IV, 34; *Dial.*, 38 (scripta Asinii).

³² *Ibidem*, XIII, 34; *Dial.*, 17, 18, 20, 21.

³³ *Ibidem*, IV, 34-35.

³⁴ Cicero, *De republica*, V.

structurilor politice și face o serie de aprecieri cu privire la raporturile politice concrete stabilite între factorii politici (împărați /senat /legi /armată / provincii). Preocupat de sistemul metapolitic de valori, Tacitus nu neglijează raportul politic-moral.

Axat pe studiul desfășurării evenimentelor, Tacitus și-a dat seama că vechea constituție republicană, admirată de Polybios³⁵ și dată ca model de Cicero³⁶ nu a putut fi viabilă, ba mai mult, a dus la războiul civil căruia i-a pus capăt Augustus. Ajunge astfel la concluzia că principatul este urmarea firească, inevitabilă a războaielor civile și îl acceptă. Dintre cele trei sisteme de guvernământ – democrație, oligarhie, monarhie – Cicero consideră că nici unul nu e bun iar Polybios propune o armonizare a lor. Tacitus în schimb, este de părere că pentru statul roman din vremea sa „[...] *unus imperitet* [...]” ar fi forma de guvernământ salvatoare din cele trei posibile: „[...] *populus*, aut *primores*, aut *singuli* [...]”³⁷. Căci, în opinia sa, „[...] *o formă de guvernământ, alcătuită din asocierea bine cumpănită a acestor trei puteri, e mai ușor s-o lauzi decât s-o aduci la înfăptuire, sau, dacă se înfăptuiește, este de scurtă durată*”³⁸. Aceste opinii originale ale lui Tacitus nu lasă loc dubiilor în legătură cu aplecarea sa spre studiul profund al surselor, spre critica izvoarelor. Putem spune, fără exagerare, că *Annales* își merită statutul de *opus maius*. Informațiile extrase din izvoare au fost prelucrate în manieră nouă pentru scrisul istoric latin.

În opinia noastră pentru elaborarea acestei lucrări a folosit un bogat material documentar. Structura de profunzime dominată intens de criterii morale și politice, analiza marilor individualități, încărcătura psihologică ne trimit la dialectica inspirată de gândirea Noii Academii. Dincolo de tot ce am consemnat în rândurile de mai sus în materie de surse, pentru *Annales* Tacitus a utilizat, de bună seamă, operele lui Aufidius Bassus³⁹ pentru domnia lui Tiberius, Caligula și o parte din domnia lui Claudius, pe Cluvius Rufus⁴⁰ pentru restul domniei lui Claudius și pentru domnia lui Nero. Nu a omis nici operele scrise de Servilius Nonianus⁴¹, Fabius Rusticus⁴², Seneca retorul⁴³, Plinius cel Bătrân⁴⁴ și posibil nici pe autorii de *vitae* și de *exitus*. A avut la dispoziție *commentarii*, între care memoriile „*Agrippinae iunioris*”, fiica lui Germanicus⁴⁵, ale lui Corbulo⁴⁶ și ale lui Claudius⁴⁷ dar și arhive, procese-verbale, cum ar fi: „*commentarii senatus*”⁴⁸, „*commentarii principales*”⁴⁹, „*commentarii rhetorum*”⁵⁰, „*commentarii de quaestione habita*”⁵¹. Tot din spusele sale reiese că a avut la îndemână *litterae* – scrisori ale împăraților, ale lui Augustus⁵² și Tiberius⁵³ din care citează; un exemplu relevant îl constituie corespondența dintre Tiberius și Piso când acesta este acuzat de modul tiranic de a guverna Hispania⁵⁴. Nu a omis nici „*libellus Augusti de imperii opibus*”⁵⁵, registru în care se consemnau pentru provincii veniturile și cheltuielile imperiului și care se pare că era destul de important încât să poată fi trecut cu vederea. Ne bazăm afirmația pe aceea că apare și între sursele de documentare ale lui Suetonius care îl numește „*breviarium totius imperii*”⁵⁶. Profunzimea analizei taciteice (a structurilor politice, a raporturilor politice concrete stabilite între factorii politici, a raportului politic-moral) este rezultanta firească a unei documentări minuțioase. Căci, dincolo de

³⁵ Polybios, *Istorie*, VI, 3 și urm.

³⁶ Cicero, *De republica*, I, 29.

³⁷ Tacitus, *Ann.*, IV, 33.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ Idem, *Dial.*, 23.

⁴⁰ Idem, *Ann.*, XIII, 20; XIV, 2.

⁴¹ *Ibidem*, VI, 31; XIV, 19; *Dial.*, 23.

⁴² *Ibidem*, XIII, 20; XIV, 2; XV, 61; *Agr.*, 10.

⁴³ *Ibidem*, XIV, 53; XV, 45.

⁴⁴ *Ibidem*, I, 69; XIII, 20; XV, 53; *Hist.*, III, 28.

⁴⁵ *Ibidem*, IV, 53.

⁴⁶ *Ibidem*, XI, 20; XIII, 37-38; XV, 25-26.

⁴⁷ *Ibidem*, XIII, 43.

⁴⁸ *Ibidem*, XV, 47.

⁴⁹ Idem, *Hist.*, IV, 40.

⁵⁰ Idem, *Dial.*, 23; 26.

⁵¹ Idem, *Ann.*, VI, 47.

⁵² *Ibidem*, VI, 12.

⁵³ *Ibidem*, VI, 2; VI, 6; *super luxu civitatis*: III, 53-54.

⁵⁴ *Ibidem*, III, 16.

⁵⁵ *Ibidem*, I, 11.

⁵⁶ Suetonius, *Vitae duodecim Caesarum*, Augustus, 101.

sursele menționate până acum, Tacitus nu a neglijat acele izvoare care au deschis scrisul istoric latin și din care și-a tras seva istoriografia latină: *Acta*. Între acestea Tacitus face referiri și trimiteri la următoarele documente oficiale aflate în arhivele statului roman al timpului: „*Acta deorum*”⁵⁷, „*Acta diurna populi Romani*”⁵⁸, „*Acta diurna Urbis*”⁵⁹, „*Acta publica*”⁶⁰, „*Acta senatus*”⁶¹, „*Acta principis*”⁶². Mai mult, Tacitus ne dezvăluie existența unor culegeri ale acestor scrieri vechi și anume: „*undecim Actorum libris et tribus Epistularum*”⁶³. Fragmentul din *Dialogus de oratoribus* în care apare această mențiune ni se pare remarcabil și expresiv pentru reliefaarea cunoștințelor lui Tacitus la acea dată în materie de izvoare („*iuvenis admodum*”⁶⁴ - încă de tânăr):

[1(n.n.) „*Nu știi dacă v-au căzut în mâini aceste scrieri vechi, care au rămas până acum în bibliotecile amatorilor de antichități; ele sunt culese de către Mucianus și au fost rânduie și publicate până în clipa de față, dacă nu mă înșel, unsprezece volume de Acte și trei de Epistole. Din ele se poate vedea că Cn. Pompeius și M. Crassus s-au distins nu numai prin virtuți ostășești și prin arme, ci și prin talentul de orator. Lentulii, Metelii, Lucullii, Curionii și toată familia oamenilor mari și-au dat multă osteneală și grijă cu aceste studii și nimeni n-a dobândit în acele timpuri o putere însemnată fără oarecare elocvență. 2 (n.n.) Se mai adăugau apoi rangul înalt al acuzațiilor și însemnătatea pricinilor, care și ele înrăuresc foarte mult elocvența. Căci e o mare deosebire dacă vorbești despre un furt, despre o formulă și despre un decret de interdicere sau despre coruperea alegătorilor, jefuirea aliaților și măcelărirea cetățenilor. Relele acestea mai bine ar fi să nu se întâmple și cea mai bună formă de guvernare trebuie socotită aceea în care nu avem nimic de suferit în această privință;...*”⁶⁵]

Aceste cuvinte redade de Tacitus îi aparțin, spune istoricul, lui Iulius Secundus. Despre acest orator și om de cultură, în afară de Tacitus mai fac mențiune Plutarchos, de la care primim informația că Secundus a condus cancelaria corespondenței imperiale sub Otho⁶⁶, și Quintilianus, care îi era prieten intim⁶⁷ și care îl considera „mănuitor admirabil al vocabularului celui mai potrivit cu ideile exprimate”⁶⁸. Tacitus se înscrie pe aceeași poziție cu cei doi contemporani ai săi, apreciind calitățile lui Secundus „[...] cu toate că din răutate mulți susțineau că Secundus nu avea o vorbire curgătoare [...]”. De fapt însă felul de a vorbi al lui Secundus era corect, concis și, în măsura cuvenită, curgător”⁶⁹. Chiar dacă textul citat este explicit, merită subliniat faptul că Tacitus, încă din tinerețe, primește de la Secundus informația că Mucianus a cules izvoare oficiale pentru scrierea unei istorii a secolului I al republicii romane. Mai mult, fragmentul citat de noi dezvăluie ce anume ar fi putut utiliza Tacitus din informațiile culese de Mucianus. Dincolo de date privitoare la primul triumvirat, Tacitus este interesat de activitatea oratorică a lui Pompeius și Crassus care activitate, crede istoricul, i-a propulsat în ierarhia valorilor vieții politice. Dovada acestei afirmații este probată de înșiruirea unor nume (atrage atenția utilizarea pluralului) care s-au remarcat atât prin activitățile publice cât și prin talentul oratoric și care s-au aflat și în atenția lui Cicero⁷⁰ sau a lui Plinius cel Bătrân⁷¹ și la care Tacitus va face referire, după caz, pe parcursul întregii opere.

⁵⁷ Tacitus, *Germ.*, 43.

⁵⁸ Idem, *Ann.*, III, 3; VI, 7; XVI, 22.

⁵⁹ *Ibidem*, XIII, 31.

⁶⁰ *Ibidem*, XII, 24.

⁶¹ *Ibidem*, V, 4; XV, 74.

⁶² *Ibidem*, I, 72; IV, 42; XIII, 5; 11.

⁶³ Idem, *Dial.*, 37.

⁶⁴ *Ibidem*, 1.

⁶⁵ *Ibidem*, 37.

⁶⁶ Plutarchos, *Vita Othonis*, 9.

⁶⁷ Quintilianus, *De institutione oratoria*, X, 3.

⁶⁸ *Ibidem*, XII, 10.

⁶⁹ Tacitus, *Dial.*, 2.

⁷⁰ Cicero în dialogul *Brutus* menționează cinci oratori contemporani lui cu numele Lentulus: Cn. Cornelius Lentulus, consul în anul 72 a. Ch., P. Lentulus Sura, consul în 71 a. Ch., Cn. Lentulus Marcellinus, frații P. Lentulus și L. Lentulus. In ce-i privește pe Luculli, M. Licinius Lucullus, consul în anul 73 a. Ch., guvernator al Macedoniei, era prieten al lui Cicero iar L. Licinius Lucullus Ponticus care a luptat împotriva lui Mithridates (74-67 a. Ch.) era un bun cunosător al literaturii grecești.

⁷¹ Plinius cel Bătrân, *Naturalis Historia*, VII, 133. Plinius menționează între Curiones pe următorii: S. Scribonius Curio, praetor în anul 121 a. Ch., C. Scribonius Curio, tribunus plebis în 90 a. Ch., consul în 76 a. Ch., partizan al lui Cicero în lupta împotriva lui Catilina și C. Scribonius Curio, tribunus în 50 a. Ch., partizan al lui Caesar.

Am insistat asupra acestei mărturisiri a lui Tacitus pentru a spulbera orice urmă de îndoială, dacă mai este cazul, cu privire la acele afirmații care avansau teoria cum că Tacitus ar fi avut la dispoziție, pentru *Annales*, o singură sursă principală. Nimic mai neadevărat decât această opinie la care a aderat și învățatul german Nissen care afirma că Tacitus și-a ales un singur izvor pe care l-a înfrumusețat și căruia i-a dat amploare cu date luate din alte izvoare⁷². Ph. Fabia, influențat de regula formulată de Nissen (legea lui Nissen), a căutat să descopere izvorul unic din care s-a inspirat Tacitus, opinând că Aufidius Bassus și Cluvius Rufus ar fi singurele surse utilizate pentru domniile lui Tiberius, Caligula și Claudius⁷³. Astfel de opinii pot fi respinse cu ușurință din mai multe considerente. Bogăția informațională oferită de Tacitus și la care am făcut referire în rândurile de mai sus nu lasă loc dubiilor, cu toate că multe din operele istoricilor pe care i-ar fi putut consulta istoricul s-au pierdut. Căci Tacitus menționează adesea, fără nominalizări, istorici și martori ai evenimentelor relatate, în diverse formule: *Sunt qui ferant...* („unii spun...”), *Sunt qui perhibent...* („unii susțin...”), *Tradunt huius temporis auctores...* („istoricii acestei vremi relatează...”)⁷⁴. Dincolo de referirile de până acum, un rol deloc de neglijat în scrisul taciteic l-au avut *litterae*, termen în care Tacitus include alfabet și inscripții la care face referire și de care se arată interesat atunci când descrie aspecte legate de istoria Romei sau a provinciilor. Între acestea se remarcă, ordonate cronologic *litterae*: „*a quibus inventae*”⁷⁵, „*Aegyptiae*”⁷⁶, „*Graecae in Germania*”⁷⁷, „*novae a Claudio additae*”⁷⁸, „*sacerdotum Iudaicorum*”⁷⁹. A studiat de bună seamă textele legilor devreme ce și-a permis chiar să comenteze felul în care erau respectate sau încălcate acestea. Merită menționate legile consemnate de Tacitus, cu atât mai mult cu cât pentru unele este singura sursă de informații: *lex Caesaris de usuris*⁸⁰, *lex Cassia*⁸¹, *lex Cincia*⁸², *lex Cornelia de falsis*⁸³, *lex de sicariis*⁸⁴, *lex de quaestoribus*⁸⁵, *lex curiata*⁸⁶, *lex Iulia de adulterio*⁸⁷, *lex de ambitu*⁸⁸, *lex maiestatis*⁸⁹, *lex Oppiae*⁹⁰, *lex Papia Poppaea*⁹¹, *repetundarum*⁹², *lex Roscia*⁹³, *lex Saenia*⁹⁴, *lex Serviliae*⁹⁵, *lex sumptuaria*⁹⁶, *leges agrariae*⁹⁷.

⁷² Nissen, *Die Historien des Plinius*, in *Rheinisches Museum*, 1871, p. 497; apud E. Cizek, *Istoria literaturii latine. Imperiul*, partea a II-a, București, 1976, p. 90.

⁷³ Ph. Fabia, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales*, Paris, 1893; apud E. Cizek, *Istoria literaturii latine. Imperiul*, partea a II-a, București, 1976, p. 90, nota 71.

⁷⁴ Tacitus, *Ann.*, III, 16; XI, 27.

⁷⁵ *Ibidem*, XI, 14.

⁷⁶ *Ibidem*, II, 60.

⁷⁷ *Idem*, *Germ.*, 3.

⁷⁸ *Idem*, *Ann.*, XI, 13.

⁷⁹ *Idem*, *Hist.*, V, 13.

⁸⁰ *Idem*, *Ann.*, VI, 16: este vorba, posibil, de *lex Trebonia*, cu privire la datorii și împrumuturi, emisă din ordinul lui Caesar. Dincolo de comentariile lui Tacitus a se vedea și Titus Livius, *Ab Urbe condita*, II, 23, 37; VI, 27, 42; VII, 27.

⁸¹ *Ibidem*, XI, 25: lege prin care Caesar ca dictator a ales familiile care să intre în rândul patricienilor. Nu se știe nimic despre această lege.

⁸² *Ibidem*, XI, 5: lege „care din vremuri îndepărtate oprește pe oricine care ia apărarea cuiva în fața judecății să primească pentru aceasta bani sau daruri.”; XIII, 42; XV, 20. A se vedea și Cicero, *De oratore*, II, 71 și Dio Cassius, *Historia Romana*, LIV, 18.

⁸³ *Ibidem*, XIV, 40: lege promulgată de Sulla în 80 a. Ch.

⁸⁴ *Ibidem*, XIII, 44: legea omuciderii, promulgată de Sulla în 80 a. Ch.

⁸⁵ *Ibidem*, XI, 22: referirile sunt la *lex Villia annalis*, promulgată în anul 180 a. Ch.

⁸⁶ *Ibidem* și *Hist.*, I, 15.

⁸⁷ *Idem*, *Ann.*, II, 50; IV, 42.

⁸⁸ *Ibidem*, XV, 20: este vorba de „legea împotriva lăcomiei magistraților” promulgată de L. Calpurnius Piso Frugi în 149 a. Ch.

⁸⁹ *Ibidem*, I, 72: lege repusă în vigoare de Tiberius.

⁹⁰ *Ibidem*, III, 33 sq.

⁹¹ *Ibidem*, III, 25, 28.

⁹² *Ibidem*, XI, 6 („legea împotriva delapidării de bani publici”); XII, 22; XIII, 33.

⁹³ *Ibidem*, XV, 32.

⁹⁴ *Ibidem*, XI, 25: lege prin care Augustus ca princeps a ales familiile care să intre în rândul patricienilor, promulgată când Saenius a fost ales consul suffectus.

⁹⁵ *Ibidem*, XII, 60: lege emisă în 106 a. Ch., la propunerea consulului Servilius Caepio, prin care erau redade, pe moment, senatului judecățile.

⁹⁶ *Ibidem*, III, 52: lege care datează din vremea lui Caesar și remaniată de Augustus în 22 a. Ch.

Dacă în rândurile de mai sus am prezentat izvoarele utilizate de Tacitus pentru a marca modul meticolos în care s-a documentat în redactarea operei, așa cum reiese din spusele sale, în cele ce urmează ne propunem a demonstra că Tacitus nu poate fi considerat un simplu copist și că spusele lui nu pot fi false, insistând pe reliefa originalității sale.

Valorificarea documentării. Cărțile valoroase de istorie nu au avut niciodată ca scop doar marcarea, nararea evenimentelor istorice întrucât pentru aceste date existau diverse modalități de a redescoperi trecutul. Și în antichitate, dincolo de funcția morală și literară a istoriei, istoricii de marcă nu au neglijat analiza faptului istoric deși scrisul istoric era un gen literar, nu unul științific.

Cum azi rolul istoricului este de a studia și cerceta subiecte meritorii și nu de a trece în revistă evenimente obișnuite, banale, tot astfel în antichitate istoricul nu era un simplu *antiquarius* (cunoscător / iubitor al antichității), el avea obligația de a cerceta cauzele ilustrative care marcau viața morală și politică ([...] „*non modo casus eventusque rerum...sed ratio etiam causaeque noscantur*”⁹⁸[...] / [...] „*ex dignitate populi Romani repertum sit res illustres annalibus*”⁹⁹[...]). A scrie istorie nu însemna deloc în antichitate ceea ce a înțeles Sempronius Asellio: „să spui / scrii doar povești pentru copii”¹⁰⁰. Tipurile de expunere menționate de noi mai sus și care, concentrat, redau evoluția istoriografiei latine, stau mărturie în acest sens. Până la Tacitus, Cornelius Nepos prin biografia¹⁰¹, și mai apoi, chiar Florus prin compendiul operei lui Titus Livius, ținteau spre o redactare mai amplă. Dar Tacitus, asemenea lui Polybios înaintea lui, a disprețuit poveștile incredibile și opiniile subiective ca fiind nedemne de o istorie serioasă. Istoricul înregistrează pentru a explica, explică pentru a instrui (învăța pe alții):

[„*Și totuși, nu va fi fără de folos dacă se pătrunde în miezul acestor fapte, mărunte la prima vedere, dar din care adesea răsar cauzele marilor evenimente*”¹⁰².]

[„*Pentru că sunt puțini aceia care deosebesc cele ce sunt spre cinste de cele ce înjosesc, cele de folos de cele vătămătoare, mai numeroși cei care trag învățăminte din cele ce se întâmplă altora*”¹⁰³.]

Este bine știut faptul că Thucydides a folosit pentru prima dată terminologia științifică pentru a descrie cauzalitatea iar Polybios a propus punctul de vedere ciclic al istoriei, Tacitus împrumutând de la el trihotomia factorilor cauzali: αἰτία - ἀρχή - πρόφασις (cauză – început – pretext). Cu toate că Tacitus nu poate fi considerat un inovator al metodei istorice, el a urmat un curs diferit în cercetarea cauzelor evenimentelor politice. Deși în repetate rânduri recunoaște semnificația și implicarea destinului în relațiile umane, el crede totuși că trecutul reprezintă un model comprehensibil; este o contradicție aparentă¹⁰⁴. În timp ce nenorocirea personală poate fi atribuită destinului, Tacitus este de părere că doar avariția și ambiția romanilor au provocat ceea ce el numește „mânia zeilor”¹⁰⁵. Există o logică fundamentală: romanii nu sunt numai obiecte ale puterilor divine ci sunt direct răspunzători de propria soartă. Toate acestea se explică prin aceea că Tacitus, având în vedere funcția moralizatoare a istoriei, caută să descifreze cauzele morale.

Concepția despre cauzalitatea morală este probabil cea care l-a determinat pe Tacitus să nu abordeze global determinismul ciclic în istorie, chiar dacă a fost atras de viziunea lui Sallustius privind inexorabilul declin moral¹⁰⁶. Povestind viața luxoasă și extravaganțele din timpul Iulio-Claudianilor și declinul lor după moartea lui Nero, Tacitus se referă direct la ciclicitatea istoriei:

[„*Ori poate mersul tuturor lucrurilor va fi fiind întocmai ca un cerc, așa încât vin schimbări în moravurile oamenilor precum se schimbă anotimpurile; nu tot ce e bun a fost la înaintașii noștri, ci*

⁹⁷ *Ibidem*, IV, 32 (frumentariae); alte legi: XV, 20 (Iuliae); III, 26 (Atheniensium); XII, 8 (Tulli regis); III, 26 (legum principia et varietates).

⁹⁸ *Idem*, *Hist.*, I, 4.

⁹⁹ *Idem*, *Ann.*, XIII, 31.

¹⁰⁰ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, V, 18, 8-9.

¹⁰¹ *De viris illustribus*.

¹⁰² Tacitus, *Ann.*, IV, 32: „Non tamen sine usu fuerit introspicere illa, primo adspectu levia, ex quis magnarum saepe motus oriuntur.”

¹⁰³ *Ibidem*, 33: „quia pauci prudentia honesta ab deterioribus, utilia ab noxiis discernunt, plures aliorum eventis docentur.”

¹⁰⁴ *Idem*, *Hist.*, I, 4.

¹⁰⁵ *Ibidem*, I, 3.

¹⁰⁶ F. R. D. Goodyear, *Cyclic Development in History: A Note on Tacitus Ann. 3.55.5*, în *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 1970, nr.17, p.101-106.

și vremurile noastre au adus cu ele multe virtuți și creații ale spiritului care merită să fie imitate de urmași.”¹⁰⁷.]

Este reținut totuși atunci când acordă prea multă atenție forțelor impersonale. Cumpătat, factorul moral însemnând pentru el, așa cum am văzut, un criteriu de distincție, Tacitus pretinde că răspunderea individuală și voința rămân elemente primordiale ale expunerii sale în ce privește destinul poporului roman.

Tacitus se numără printre acei istorici antici care au îmbinat fructuos măiestria artistică, scriperea intelectuală și cercetarea/documentarea. Există totuși păreri cum că Tacitus, asemenea lui Titus Livius, a refolosit descrierile bătațiilor și a câmpurilor de luptă chiar imitând¹⁰⁸. Astfel de opinii se bazează pe aceea că istoricii antici au fost interesați mai cu seamă de poetica adevărului decât de exactitatea lui. Tacitus, a cărui înclinație literară este atât de vizibilă, a fost supus unui tir de întrebări: a făcut cu adevărat cercetare? A fost Tacitus preocupat cu adevărat de purul adevăr așa cum susține?

Nu putem răspunde, numai pe baza mențiunilor lui Tacitus (parte din operele autorilor menționați s-au pierdut), dacă a făcut cercetare cu adevărat - consultare și evaluare a surselor - sau numai o documentare serioasă. Totuși stilul său narativ și trimiterile la surse cu aprecieri din partea sa ne fac să credem că s-a implicat într-o cercetare serioasă. Spre deosebire de Titus Livius care s-a

limitat la câteva surse, refuzând chiar să consulte documente care i-au fost accesibile, Tacitus are meritul de a fi consultat tot ce a avut la îndemână, fără a clasifica sursele în concludente și mai puțin convingătoare. Urmând exemplul marilor istorici, Tacitus a considerat că se cuvine a pune mai presus de surse trăirea și experiența personală, ca martor-trăitor al unor importante evenimente contemporane lui. Totuși, atunci când nesiguranța lăsa loc îndoielii, a apelat la opinia prietenilor: Verginius Rufus¹⁰⁹ și Spurinna¹¹⁰, ambii figuri active în războiul civil din 69 p. Ch.; l-a rugat pe prietenul său Plinius să-i povestească despre erupția Vezuviului care a distrus Pompei și Herculenum în 79 p. Ch. și pe care Plinius, ca adolescent, a observat-o de-a lungul Golfului Nepal¹¹¹. Relatarea amplă a lui Plinius se regăsește într-o scrisoare către Tacitus¹¹². Este regretabil că nu putem compara ce și cum a folosit istoricul din documentul original deoarece versiunea lui Tacitus figura în ultima parte din *Historiae*, din păcate pierdută.

Opiniile conform cărora eforturile lui Tacitus în sfera documentării și implicit a cercetării s-au rezumat la sfera politicului, a războaielor și a evenimentelor sociale, le putem pune sub semnul întrebării. Putem însă opina că Tacitus nu a oferit suficiente informații despre estici – greci, evrei, egipteni – fie pentru că nu i-a considerat demni de a fi cercetați și laudați în contextul intrigilor de la curte, fie că și-a rezervat dreptul de a o face cu alt prilej, dacă nu cumva au figurat în atenția sa în părțile care lipsesc din operă. În sprijinul afirmațiilor noastre vin informațiile pe care le oferă cu privire la cultura acestora și pe care le-am menționat. De asemenea, nu putem afirma că deținea cunoștințe confuze despre evrei și creștini atât timp cât știm că a cunoscut Asia în calitate de guvernator. Mai mult, se știe că istoricul evreu Josephus a locuit la Roma și că bunul său prieten Plinius cunoștea anumite lucruri despre creștini.

Cu toate că Tacitus rareori menționează surse specifice pentru evenimentele particulare, totuși un exemplu concludent pentru menționarea lor îl găsim atunci când, abordându-l pe Nero, își afirmă încrederea în Fabius Rusticus, Plinius Maior și Cluvius Rufus:

[„...Cât despre mine, voi urma părerea istoricilor ori de câte ori ei sunt de acord și voi însoți părerile lor de numele fiecăruia ori de câte ori [afirmațiile lor] nu se potrivesc”¹¹³.]

Tacitus crede în adevărul spuselor acestor autori deoarece deși au trăit sub Nero, au putut relata fără îngrădiri această domnie deoarece o făceau în timpul celei a lui Vespasian când libertatea opiniilor era admisă. Rămânem la opinia că cel mai bun izvor în materie de surse pentru Tacitus, rămâne el însuși. Un alt exemplu elocvent îl constituie ampla relatare a lui Plinius Maior despre războaiele germanilor. Deși de domeniul trecutului, aceasta poate fi recunoscută ca fiind sursa care a

¹⁰⁷ Tacitus, *Ann.*, III, 55.

¹⁰⁸ A. J. Woodman, *Self-Imitation and Substance of History*, în *Creative Imitation and Latin Literature*, Cambridge, 1979, p. 148. Referirea este la Tacitus, *Ann.*, I, 61-65 și *Hist.*, II, 70; V, 14-15.

¹⁰⁹ Tacitus, *Ann.*, XV, 23; *Hist.*, I, 8-9; 52; 77; II, 49; 51; 68; III, 62.

¹¹⁰ Idem, *Hist.*, II, 11; 18; 36.

¹¹¹ Idem, *Ann.*, XV, 22: Și vestitul oraș al Campaniei, Pompei, lovit de un cutremur, a fost distrus în mare parte.

¹¹² Plinius, *Epistulae*, VI, 16.

¹¹³ Tacitus, *Ann.*, XIII, 20.

stat la baza relatării revoltei germane pe care Tacitus o consemnează în *Annales* și în *Germania*. Cele la care am făcut referire reprezintă doar câteva dintre sursele lui Tacitus. Multe altele provin din contactul direct, personal cu supraviețuitorii. Căci mulți dintre prieteni și cunoscuți au trăit sub Nero și amintirile lor au contat pentru Tacitus.

Nu putem trece peste alte două relatări care stau mărturie în ce privește dinastia Iulio-Claudiană și, mai cu seamă, care îi certifică lui Tacitus locul binemeritat în istoria scrisului istoric latin și universal. Avem în vedere biografiile picante ale împăraților scrise de bibliotecarul imperial Suetonius și incommensurabila istorie a Romei scrisă în grecește de Dio Cassius. Toți trei au prezentat aceeași imagine a lui Tiberius preluată dintr-o sursă scrisă probabil în vremea lui Caligula, în care se menționa că părinții săi Germanicus și Agrippina au fost tratați rău de predecesori¹¹⁴. Cu toate acestea, nici Suetonius, nici Dio Cassius nu l-au urmat direct pe Tacitus. Căci Tacitus a aprofundat această sursă comună, fapt care l-a propulsat, prin versiunea sa, la distanță față de ceilalți doi prin reușita detaliului și acuratețea percepției politice. Deși Tacitus a folosit surse pe care le-au consultat și Suetonius, Dio Cassius și Plutarchos în relatările lor despre războiul civil din 69 p. Ch., rezultatul la Tacitus însă este diferit: în comentarea informației oferite de sursă, măiestria și inteligența sa își pun indubitabil amprenta. Inteligența îi aparține lui Tacitus, dar bogăția informațională este rodul unei cercetări minuțioase a biografiilor, autobiografiilor, scrisorilor, discursurilor din vremea sa, precum și a Documentelor Senatului. Cercetarea arhivelor este notabilă mai ales în primele cărți din *Annales* și poate fi catalogată ca inovație importantă în istoriografia timpului¹¹⁵. Până la Tacitus reputația împăraților era inoculată viitorimii prin biografii și memorii. Tacitus a folosit biografiile lui Tiberius și Claudius cu siguranță, dar el face referire doar la memoriile lui Corbulo¹¹⁶ și ale Agrippinei¹¹⁷. Lipsa referințelor specifice la versiunile utilizate pentru Tiberius și Claudius în *Annales* denotă că Tacitus a folosit o gamă largă de surse primare și secundare, lucru care stârnește controverse.

Pentru relatarea în *Historiae* despre războiul civil din 69 p. Ch. și despre dinastia Flaviilor, Tacitus s-a servit în principal de informațiile oferite de prieteni și cunoscuți care fuseseră protagoniști ai epocii; el însuși a intrat în viața publică în preajma anului 77 p. Ch. Tacitus și-a permis exprimarea unei alte poziții față de dinastia Flavienilor, opusă celei pe care se situau istoricii vremii. A scris despre Caecina și despre alții care l-au părăsit pe Vitellius pentru Vespasianus:

[„*Scriitorii vremii care au povestit întâmplările acestui război pe când domnea dinastia Flavia au arătat ca pricină, plâsmuindu-le din lingușire, grija pentru pace și dragostea de patrie. Mie mi se pare că, pe lângă ușurătatea lor înăscută și puțina credință pe care au dovedit-o trădându-l pe Galba, ei l-au răsturnat pe Vitellius din dorința de înțâietate și din pizmă, de teamă să nu fie alții mai binevăzuți de către acesta*”¹¹⁸.]

Prin „scriitorii vremii” Tacitus îi are în vedere pe Plinius Maior, Cluvius Rufus și Vipstanus Messala care au immortalizat aceste momente și ale căror scrieri le-a folosit ca izvoare. Moartea lui Domitianus i-a permis lui Tacitus să critice istoricii și să și să rescrie istoria lor. De această dată nu este interesat de sursele primare: cunoștea martorii și era sigur pe poziția lui.

Tacitus conștientiza că bunul simț și imparțialitatea sunt coordonatele în care trebuie să se înscrie pentru a scrie, respectând adevărul istoric, o istorie credibilă a epocii Flavienilor. Iată cum apare, în rezumat, desprinsă din scrisul taciteic, o pagină de istorie, redată obiectiv sau subiectiv de istoria scrisului istoric, dar în care și față de care istorie apare precizată clar, tranșant, poziția lui Tacitus:

[„*De bună seamă, am dat o însemnată dovadă de răbdare și, după cum vechea generație a văzut ultima limită a libertății, tot așa și noi am cunoscut ultima limită a robiei, deoarece prin inchiziții ni se lua posibilitatea de a vorbi și de a auzi. Am fi pierdut chiar o dată cu glasul și memoria, dacă ar fi deopotrivă în puterea noastră să uităm pe cât ne este să tăcem*”¹¹⁹.]

[„*Adevărul a fost deodată călcat în picioare în felurite chipuri: mai întâi din necunoașterea trebilor publice, de care toți se înstrăinaseră, apoi din dorința de lingușire sau, dimpotrivă, din ură față de tirani; dușmănoși sau lingușitori față de aceștia, niciunul din ei nu se mai gândea la viitorime.*”

¹¹⁴ R. Martin, *Tacitus*, Berkley and Los Angeles, 1981, p. 117-118; 204.

¹¹⁵ Cf. R. Talbert, *The Senate of Imperial Rome*, Princeton, 1984, p. 333.

¹¹⁶ Tacitus, *Ann.*, XV, 16.

¹¹⁷ *Ibidem*, IV, 53.

¹¹⁸ Idem, *Hist.*, II, 101. Critica directă a istoricilor din vremea Flavienilor este atipică pentru Tacitus. El a fost mai interesat de scrierea istoriei decât de respingerea istoricilor.

¹¹⁹ Idem, *Agr.*, 2.

Dar părtinirea unui istoric repede poate dezgusta, defăimarea și invidia însă află todeauna urechi primitoare; căci de lingușire se leagă ocară josnică a slugărniceii, pe când răutatea își dă înșelătoare aere de libertate. Cât despre mine, pe Galba, Otho și Vitellius nu i-am cunoscut nici prin vreo binefacere, nici prin vreo vătămare. N-aș putea tăgădui că demnitățile mele au început sub Vespasianus, au fost sporite de Titus, iar Domitianus le-a înălțat și mai sus¹²⁰.]

[„Însă biruințele și înfrângerile din timpurile mai vechi ale poporului roman au fost amintite de scriitori vestiți; nici pentru istorisirea timpurilor lui Augustus n-au lipsit talente alese, până când lingușirea, strecurându-se pe nesimțite în suflute, i-a abătut pe autori de la adevăr. Istoria lui Tiberius, Caligula, Claudius și Nero a fost falsificată din teamă cât timp domnia acestora a fost înfloritoare, iar după ce au murit, din ură încă proaspătă. De aici a purces și hotărârea mea de a povesti câteva lucruri despre Augustus și anume pe cele din urmă, iar după acestea, domnia lui Tiberius și a celorlalți...”¹²¹.]

Cuvintele prin care Tacitus își precizează imparțialitatea față de relatări și dorința de a respecta adevărul istoric -, *neque amore quisquam et sine odio dicendus est*¹²², „*sine ira et studio*”¹²³ - sunt formule consacrate. Asemenea declarații de imparțialitate față de subiectele tratate nu-i aparțin numai lui Tacitus. Sallustius susținea că el este lipsit de ambiții, teamă sau de politici partizane: „...*mihî a spe metu partibus rei publicae animus liber*”¹²⁴. Aceste declarații au devenit atât de convenționale (banale) în perioada Imperiului încât, pe vremea când Tacitus era tânăr, Seneca a creat o parodie la începutul satirei despre Claudius: „*nihil nec offensae nec gratiae dabitur*” („nu va fi nici ofensă nici bunătațe”) ¹²⁵. Aceste sintagme declarative nu sunt invenții romane. Cu peste jumătate de mileniu înaintea lui Tacitus, Hekataios din Milet își propunea să discearnă, în tradițiile legendare, adevărul de ficțiune. Lucrarea sa istorică, *Genealogiile*, începe astfel: „*Scriu aceste lucruri cum mi se par mai adevărate, fiindcă poveștile grecilor sunt variate și, după părerea mea, ridicole*”¹²⁶. Hekataios nominalizează chiar: nu crede în adevărul spuselor lui Hesiod¹²⁷. Nu există motive de îndoială în legătură cu intențiile lui Tacitus de a fi sincer în relatări. Formulele privind imparțialitatea pe care o declară sunt dublate de concepte și concepții personale care, însumate, ne atenționează că adevărul trebuie spus cu convingere, fără intenția de a emoționa prin exemple de virtuți ori de vicii, acordând atenția cuvenită analizei cauzale.

Concluzii. Tacitus s-a inspirat din surse variate, multe rămase poate necunoscute. Scriitorii antici citau sursele doar pentru a da credibilitate propriilor relatări. Pentru Tacitus menționarea tuturor surselor ar fi fost obositoare, având în vedere bogatul material documentar de care a dispus. A opinat liber, nu și-a sufocat cititorii cu detalii, conștient că aceștia caută inteligența politică și stilul elevat din textul istoric, fără a aștepta justificarea scriitorului prin cercetarea / comentarea surselor. Cu toate acestea, Tacitus a comentat și analizat surse, dar cu măsură, cumpătat. A folosit de asemenea sursele istoriei politice (texte de lege, documente oficiale).

Veritas... – ...sine ira et studio... – ...neque amore quisquam et sine odio... nu au fost simple lozinci. Tacitus a înțeles că adevărul are ca fundament exactitatea / respectarea realității, dar și că acest adevăr poate transcende. Fie și numai prin inteligența pătrunzătoare, prin geniul literar și corectitudinea personală, Tacitus a produs istoria unui adevăr puternic și emoțional.

PETRONELA WAINBERG

¹²⁰ Idem, *Hist.*, I, 1-2.

¹²¹ Idem, *Ann.*, I, 1.

¹²² Idem, *Hist.*, I, 1.

¹²³ Idem, *Ann.*, I, 1.

¹²⁴ Sallustius, *In Catilinam*, 4, 2.

¹²⁵ Seneca, *Apokolokyntosis*, I, 1.

¹²⁶ Hekataios, *Geneal.*, frg. 1. (F. Jacoby, *FGrH I*).

¹²⁷ *Ibidem*, frg. 19. (H. van Effenterre, *L'histoire en Grèce*, Paris, 1967, p. 89-90. Acest Aigyptos...avea, potrivit poemului lui Hesiod cincizeci de copii. După părerea mea, nu a avut mai mult de douăzeci.)

REPÈRES SUR LES SOURCES CHEZ TACITE**RÉSUMÉ**

Pour mieux comprendre Tacite, l'historien latin qui a tracé un tableau de l'histoire romaine, il faut connaître les sources consultées par l'historiographe. Nous relevons l'attitude de l'écrivain à l'égard de ses sources, littéraires ou non littéraires, aussi bien que la manière très libre et personnelle de les employer. Il avait fait l'étude consciencieuse de toutes les sources d'information auxquelles il pouvait puiser. Tout fut interrogé: des nombreux ouvrages historiques auxquels il se réfère, le plus souvent sans les nommer, et don't il rapporte les témoignages, alors qu'il croit de devoir présenter ou apprécier différemment les mêmes faits; les journaux et les procès – verbaux du sénat; tous les documents officiels, inscriptions commémoratives ou discours des empereurs conservés aux archives; les textes des lois; des mémoires don't ceux d' Agrippine, la mère de Néron et ceux de Corbulon, l'illustre général; la tradition et les souvenirs personnels des contemporains. Tous ces documents furent étudiés avec un esprit de critique incontestable. Tacite lui-même fut une source, en en fournissant plus d'une fois la preuve. L'historiographie moderne, quand elle a eu à choisir entre ses affirmations et des récits contraires, s'est prononcée presque toujours en faveur de l'exactitude de Tacite.